

Makamların Temeli: Yarattılıştan Gelen Kabiliyet

The Foundations of the Maqams: Innate Ability from Creation

Doktora Öğrencisi Yavuz Altun

Necmeddin Erbakan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Tasavvuf Bilim Dalı
yavuzaltun@gmail.com

Necmeddin Erbakan University
Faculty of Theology
Department of Sufism
<https://orcid.org/0000-0001-9282-9091>
<https://ror.org/013s3zh21>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	08 Nisan April 2025
Kabul Tarihi Accepted	04 Haziran June 2025
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2025
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Sayı Issue	55
Sayfa Pages	27-56

Atıf | Cite as

Altun, Yavuz. "Makamların Temeli: Yarattılıştan Gelen Kabiliyet". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 55 (Haziran 2025), 27-56.

<https://doi.org/10.70951/tasavvufdergisi.1672230>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yavuz Altun).

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. | No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Öz

Tasavvufî terbiye, insana şahsiyet inşa etmeyi hedefleyen kendine özgü aşamalara sahiptir ve bu aşamalara “makam” denilmektedir. Bir makamın hakkını vermeden bir sonraki makama geçilemeyeceği ilke olarak kabul edildiğinde makamlarla ilgili olarak, öncelik sonralık durumunun belirtildiği bir sıralama olmalıdır. Ancak tasavvufun kurucu metinleri olan klasik eserlerde kesinleşmiş böyle bir sıralama bulunmamaktadır. Zira makamların kümülatif, üst üste konarak gelişen ve artan, iç içe geçmiş yapısı sıralama yapmaya engel olmaktadır. Zira makamlar birbirinin ya başı ya sonu ya da basamağıdır. Bu kümülatif yapı içerisinde makamlar, birinci kattan başlayıp yukarı doğru ilerleyen bir binayı tırmanmak gibi değil, bir ağacın gövdesinden güç alarak filizlenen dalları arasında ilerlemek şeklinde tasvir edilmektedir. Gövdenin gücüne bağlı olarak uzayan dallara sayısal bir sınır koymak mümkün değildir. Bu sembolik anlatımda ağacın gövdesine denk düşen temel makam; her kulun yaratılışından gelen kabiliyetinin temellendiği asli makamıdır. Bu makam kulun yaratılışından gelen kabiliyetinin potansiyel olarak bulunduğu makamdır. Sâlik bu temelden beslenerek diğer makamlarda ilerleyişini sürdürür. Dallar meyveye durduğunda ise dönüş noktası yine ağacın gövdesi, yani asli makamıdır. Yaratılışına bağlı olan bu asli makam içerisinde, kendi kabiliyeti doğrultusunda diğer makamları tamamlayarak nihayetinde tekrar asli makamına döner ve kümülatif bir döngü içeren makam yolculuğunu tamamlar.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Makamlar, Kümülatif, Temel Makam, Yaratılış.

Abstract

Sûfi discipline aims to build a person's character through unique spiritual stages, each called a makam. A fundamental principle dictates that one must fully realize a makam before advancing to the next, suggesting a clear sequence. However, classical Sûfi texts, which are the foundational works, do not present such a definitive linear ordering. This is primarily because the makams possess a cumulative, evolving, and deeply intertwined structure, making a strict progression impractical. In essence, one makam can serve as the beginning, the end, or a crucial step for another. Within this interconnected framework, the journey through makams is not depicted as climbing floors in a building. Instead, it's eloquently described as progressing among the branches that sprout and draw strength directly from the trunk of a tree. It's impossible to numerically limit these growing branches, reflecting the boundless nature of spiritual development. In this rich symbolic narrative, the tree's trunk represents the fundamental makam, the original spiritual station where every servant's innate, God-given capabilities are rooted. This is the makam where a servant's inherent potential resides. The sâlik (spiritual seeker) continually draws nourishment from this foundational point to advance through various other makams. When these spiritual branches eventually bear fruit, the journey culminates in a return to the tree's trunk, the original makam. Thus, within this innate makam, which is intrinsic to their creation, the sâlik completes other spiritual stations according to their unique abilities, ultimately returning to their origin and completing a profound, cumulative cycle of spiritual journey.

Keywords: Sûfism, Maqamat, Cumulative, Original Maqam, Creation.

أساس المقامات : القابلية الفطرية المنبثقة من الخلق

الملخص

تهدف التربية الصوفية إلى بناء الشخصية الإنسانية بناءً عميقاً، وذلك من خلال مراحل متفردة تُعرف باسم «المقام». والمبدأ الأساسي المنفق عليه هو أن الانتقال إلى مقام تال لا يتسنى إلا بعد تحقيق المقام السابق وإشباعه بالكامل، وهذا الفهم الجوهرى يوجب ضرورة وجود ترتيب تسلسلي يوضح أسبقية هذه المقامات. ومع ذلك، فإن النصوص الكلاسيكية المؤسسة للتصوف لا تحتوي على ترتيب قاطع وثابت لهذه المقامات، ويرجع ذلك إلى طبيعتها التراكمية والمتداخلة والمتشابهة بعمق، مما يمنع وضع ترتيب خطي صارم لها، وعليه، فإن المقامات غالباً ما تبدو وكأنها سابقة أو لاحقة أو حتى تشكل عتبة تأسيسية لبعضها البعض. وداخل هذا الهيكل العضوي، لا يُصوّر تقدم السالك عبر المقامات وكأنه صعود مبنى متعدد الطوابق من الأسفل إلى الأعلى، بل يُصوّر كتقدم بين الأغصان التي تنفجر وتستمد قوتها من جذع شجرة قوي؛ وكما أن الأغصان تمتد بلا حد عددي، متسعة بما يتناسب طردياً مع حيوية الجذع، فكذلك هو المسار الروحي. هذا التصوير الرمزي العميق يكشف أن المقام الأساسي، والذي يتوافق مع جذع الشجرة المثبت، هو المقام الأصلي الذي ينبع منه خلق كل عبد بطبيعته، ويشتمل هذا المقام الأصلي على الإمكانيات الكامنة للقدرات الروحية الفطرية للعبء الممنوحة بخلقه نفسه. والسالك يغذي كيانه من هذا الأساس الجوهرى، ويواصل ارتقائه الروحي عبر المقامات الأخرى؛ وفي النهاية، عندما تحمل هذه «الأغصان» الروحية ثمار التحقق الإلهي، تكون نقطة العودة النهائية هي جذع الشجرة مرة أخرى، أي المقام الأصلي. وداخل هذا المقام البدئي، المرتبط ارتباطاً وثيقاً بخلق السالك الفريد، يتم السالك المقامات الأخرى وفقاً لإمكاناته الروحية الفردية. لا يعود في نهاية المطاف إلى مقامه الأصلي، مُهيئاً بذلك رحلة مقامات روحية تراكمية ودورية. الكلمات المفتاحية: التصوف، المقامات، تراكمي، المقام الأساسي، الفطرة.

Giriş

Tasavvufî terbiyenin kendine has aşamaları bulunmaktadır. Bu terbiye yolunu hayat tarzı haline getirmek isteyen sâlik, manevi yolda şahsiyetini oluştururken makamları yaşar. Makamlar tasavvufun temel konularındandır.

Sözlükte “ayaküstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki” gibi anlamlara gelen makam kelimesi, tasavvuf terimi olarak ahlak ilkeleriyle sülûkün mertebelerini ifade eder.¹

Istilahta ise makam; kulun tekrar ede ede kazandığı ve vasıf haline getirdiği âdâb ve ahlaktır. Makam denilen âdâb ve ahlak; istekle, arayışla, sıkıntılara göğüs germe ile ve çalışarak elde edilir. Çalışarak elde edildiği için kesbî, hakkını vererek ve hükümlerini gerçekleştirmek suretiyle ulaşıldığı için kalıcıdır.²

Serrâc (ö. 378/988) makamı, “kulun Allah katındaki yeridir” şeklinde tarif etmiştir.³ Hücvîrî (ö. 465/1072) ise aynı manayı “makamın derecesi, kulun Allah katındaki derecesi kadar olur” cümleleriyle ifade etmiştir.⁴ Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise; “makam, kulun tekrar etmek suretiyle elde ettiği ve kendi sıfatı hâline getirdiği âdâbtır” şeklinde tanımlamıştır.⁵

Tasavvufta kabul gören görüşe göre, bir makamı hakkını vererek ve rükünlerini yerine getirerek ahlak haline dönüştürmeden bir üst makama

-
- 1 Süleyman Uludağ, “Makam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2003), 27/409.
 - 2 Uludağ, “Makam”, 27/409; Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 171.
 - 3 Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalim Mahmud-Abdülbaki Sürûr (Bağdat: Darü'l-Kütübî'l-Hadis, 1960), 65.
 - 4 Ebü'l-Hasan Cüllâbî Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, thk. Mahmud Ahmed Mazi Ebu Azâim (Mısır, Mektebetü's-Segâfetü'd-Diniyye, 1974), 211.
 - 5 Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. Şerif (Kahire: Daru's-Şâ'b, 1989), 132.

geçmek uygun değildir.⁶ Yani bir makamın gereklerini yerine getirmeden başka bir makama geçilmez.

Bu açıklamalar bir makamın hakkını vermeden bir sonraki makama geçmenin uygun olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sühreverdi (ö. 632/1294) ise sûfilerin bu konuda değişik görüşler ileri sürdüklerini, bazıların bir makamın hakkını vermeden bir üst makama geçmenin uygun olmadığını dile getirdiklerini, bazıların ise kulun içinde bulunduğu makamın, bir üst makama çıkarak kontrol edilmesiyle kemal bulacağını söylediklerini aktardıktan sonra bu iki farklı görüşü mezcederek şöyle demiştir:

“Sâlik bir makamda iken, kendisine ileride yükseleceği daha yüksek makamdan bir hâl verilir. Elde ettiği bu hâl ile, içinde bulunduğu makamın durumunu güzelleştirir. Hakk kendisine bu şekilde tasarrufta bulunur. Bu durumda kul için yükseldi veya yükselmedi denilmez. Kul, hâllerin sebebiyle makamlara yükselir. Kulun, içinde bulunduğu makamdan daha yüksek bir makamın hâli kendisine, ancak ona yükselmesi yakın olduğu zaman gözüktür ve nasip olur. Kul, hâllerin çoğalmasıyla devamlı üst makamlara doğru yükselir.”⁷

Bahru'l-medîd isimli işârî tefsirinde İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1809) her iki görüşü de destekleyen açıklamaları mevcuttur:

“Sâlik, her makamda gerektiği kadar kalır, makamın hakikatine erdikten sonra bir sonraki makama devam eder.”⁸, “Hâllerde ve makamlarda ölçüye tam dikkat edilmesi emredilmiştir (Hûd, 11/84-85). Makamlarda ölçüyü korumak, içinde bulunduğu makamın hakkını vermeden diğerine intikal etmemektir. Bu konuda farklı görüşler

6 “Makam, kulun bir makamın gereklerini yerine getirip bir diğer makama geçene kadar içinde bulunduğu mertebedir” Serrâc, *el-Lüma'*, 411; “Makamın şartı, kulun içinde bulunduğu makamın bütün hükümlerini gerçekleştirmeden başka bir makama yükselmemesidir. Kanaat makamını tamamlamadan tevekkül makamı sahih olmaz, tevekkül makamını içselleştirmeyen bir kimsenin de teslim makamına yükselmesi sağlıklı olmaz. Bunun gibi tövbe makamını tamamlamayan kimse için inâbe makamı, vera' makamını tamamlamayan kimsenin de zühd makamı sahih olmaz.” Kuşeyri, *er-Risâle*, 132; “Kulun, bir makamın hakkını vermeden ve yerine getirmeden başka bir makama geçmesi uygun değildir. Mesela makamların ilki tövbedir. Sonra inâbe, zühd ve tevekkül gelir. Tövbe makamının hakkını vermeden inâbe iddiasında bulunmak caiz olmadığı gibi, zühd olmadan tevekkül iddiasında bulunmak da caiz değildir.” Hücûvî, *Keşfü'l-mahcûb*, 210; “Bir kul bir makam içindeki son mertebeye yükselmeden, makamın tam hakkını vermeden, o makamın sahibi olamaz. Yani içinde bulunduğu makamda halen eksikleri varken bir üst makama çıkamaz.” Hâce Abdullah Ensârî Herevî, *Kitâbu Menâzili's-sâirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 5-6.

7 Ebû Hafs Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, thk. Ahmed Abdurrahim Sâyhî (Kahire: Mektebetü's-Segâfetü'd-Diniyye, 2006), 128.

8 Ahmed İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1999), 4/489.

vardır. Bir makamın hakkını vermeden bir üst makama geçilebilir mi? Mürid, içinde bulunduğu bir makamın gerektirdiği şeyleri zevk etmeden ve hâline dönüştürmeden sonraki makama intikal etmez. Ancak kabiliyetli bir sâlikin, bulunduğu makamın gereklerini tam olarak yerine getirmeden bir sonraki makama intikal etmesi ve yeni makamda, önceki makamın eksiklerini tamamlaması mümkündür.”⁹

Bu ifadelerden bir makamın hakikatine ermeden bir sonraki makama geçmenin uygun olmadığı, ancak kabiliyetli bir müridin bir üst makamda alt makamın eksiklerini tamamlamak suretiyle bunu başarabileceği anlaşılmaktadır. “Bir sonraki makama yükselmesi yakın olduğunda” veya “kabiliyetli mürid” gibi açıklamalarla içinde bulunulan makamın hakkını vermeden bir üst makama geçmenin mümkün olduğu söylene bile, bu açıklamaların kahir ekseriyeti, içinde bulunulan makamın hakkını vermeden bir üst makama geçmenin uygun olmadığını ortaya koymaktadır. Tasavvufta genel kabul de bu minvaldedir. Ancak bu hususla ilgili ortaya birtakım cevaplanması gereken problemler çıkmaktadır. Söz gelimi “Madem ki bir makamın hakkını vermeden bir üst makama geçmek uygun değildir, o zaman bu makamlar hangileridir? Bir sonraki makama geçmek uygun değildir cümlesine konu olan sonraki makam hangisidir? Makamların ilki, ikincisi, üçüncüsü ... sonuncusu hangileridir?” Yukarıdaki açıklamalardan tövbe olmadan inabe, inabe olmadan vera’, vera olmadan zühd, zühd olmadan kanaat, kanaat olmadan tevekkül, tevekkül olmadan teslim makamlarının sahih olmadığı gibi bir sıralama yapılırsa hemen devamında gelen Hücûvîrî’nin “*makamların ilki tövbedir. Sonra inâbe, zühd ve tevekkül gelir.*” açıklamaları, aynı minvaldeki sıralamaların bile tutarlı sonuç vermediğini göstermektedir. Zira Hücûvîrî’nin sıralamasında inâbe makamından sonra zühd, zühd makamından sonra da tevekkül makamı gelmektedir. Aralarında zikredilen vera’ ve kanaat makamları yoktur. Kuşeyrî’nin “*vera’ makamını tamamlamayan kimsenin zühd makamı sahih olmaz, kanaat makamını tamamlamadan tevekkül makamı sahih olmaz*” açıklaması esas alınırsa Hücûvîrî’nin sıralamasına göre vera’ atlanıldığı için zühd makamı, kanaat atlanıldığı için de tevekkül makamı boşa çıkmaktadır. Peki tasavvufun kurucu metinleri olarak kabul edilen klasiklerde makamların başlangıcı ve sonu, aradaki

9 İbn Acibe, *el-Bahru’l-medid*, 2/549-550.

makamlar ve net sayılarının verildiği birbirleri ile tutarlı bir sıralama var mıdır?

1. Makamların Sayıları ve Sıralaması

Makam sayısı, ilki ve sonuncusu ile ilgili değişik tasnifler olmakla birlikte kabul görmüş bir sayı ve sıralama yoktur. Makam sayılarını 1001'e kadar çıkarırlar olduğu gibi kulların nefesleri kadar makam vardır¹⁰ diyerek sonsuz olduğunu söyleyenler de olmuştur. Rakam vermeden ve belli bir sıralama yapmadan makamları alt alta açıklayanların yanında rakam vererek ve belli bir tasnif içinde sayılar da vardır. Bunlar altılı, yedili, sekizli, dokuzlu, onlu (usûl-i aşere), on birli, on yedili, kırklı, yetmişli, yüzü, binli ve bin birli tasnif olarak görülmektedir.¹¹ En meşhuru usûl-i aşere ismiyle anılan onlu tasniftir.¹² Tasavvuf klasiklerinde zikredilen makamlar ve sayıları özetle şu şekildedir;

Serrâc makamları “tövbe, vera', zühd, fakr, sabır, tevekkül, rıza ve benzerleri” diyerek yedi başlıkta saymış ve açıklamıştır.¹³ Kelâbâzî (ö. 380/990) “sûfilerin bazı makamlarından bahsedeceğim” diyerek makamları belli bir tasnife tabi tutmadan tövbeyle başlayıp muhabbetle biten on yedi başlıkta işlemiştir.¹⁴ Ebû Talip el-Mekkî (ö. 386/996) yakîn makamlarının asılları diyerek tövbe, sabır, şükür, reca, havf, zühd, tevekkül, rıza ve muhabbet şeklinde dokuzlu olarak kendi sıralamasını vermiştir.¹⁵ Kuşeyrî

10 Necmeddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 33.

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Tasavvuf Kitabiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-i Aşere Geleneği”, *Dervişin Hayatı, Süfînin Kelâmı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005); M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 116-118; Serrâc, *el-Lüma'*, 65, 86-104; Ebû Talib Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürîd ilâ makami't-tevhîd*, thk. Mahmud b. İbrahim b. Muhammed Rıdvânî (Kahire: Mektebetü Daru't-Turâs, 2001), 2/499; Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Arthur John Arbery (Bağdat: Beytü'l-Verrâk, 2010), 118-119; Herevî, *Menâzili's-sâirîn*, 5-6; 44-70; Kübra, *Tasavvufî Hayat*, 33.

12 Ramazan Muslu, “Usûl-i Aşere” Tasavvufî Terbiye ve Ahlak, *Tasavvuf El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 324.

13 Serrâc, *el-Lüma'*, 65-81.

14 Kelâbâzî, *et-Taarruf*, 118-119.

15 Ebû Talib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/499.

“sülûk sahipleri için basamak olan makamların açıklanması bahsine geldik. Bundan sonra da haller tafsilatlı bir şekilde anlatılacaktır”¹⁶ şeklinde açıklama yaparak tövbeden başlamış ve rüya bahsine kadar elli iki başlık altında¹⁷ makamları ve hâlleri açıklamıştır. Bu başlıklar içerisinde geçen; sefer hükümleri, sohbet, ölüm, şeyhlere hürmet, keramet gibi konuları da aynı makam ve hal başlığı altında anlatmıştır. Yine “bundan sonra makamlar, onlardan sonra da haller anlatılacak”¹⁸ demesine rağmen ilerleyen sayfalarda “hâl” adı ile bir başlık açmamış, ayrıma gitmeden bütün kavramları aynı başlık altında zikretmiştir. Hücvîrî namaz bahsinde dolaylı olarak makamları vermiştir:

“Namaz öyle bir ibadettir ki mürit makamları onda keşfeder. Şöyle ki: abdest müritler için tövbe mesabesindedir. Bir pire teslim olmak, istikamet-i kible yerindedir. Nefis mücâhede namazdaki kıyam; zikir, kıraat; tevazu, rükû; nefis hakkında bilgi sahibi olma yani marifet, secde; üns makamı ise teşehhüd yerindedir. Selam makam kaydından sıyrılma yani tefrid yeridir.”¹⁹

Bu açıklamalar namaza uyarlanmış olsa da Hücvîrî'nin makam sıralamasının tövbe, istikamet, mücâhede, zikir, tevazu, marifet ve üns şeklinde olduğu söylenebilir. Herevî, *Menâzilü's-sâirîn* isimli eserini on menzil, bu menzillerin her birini de on kısımdan oluşturarak yüz mertebe şeklinde tasnif ettiğini beyan etmektedir.²⁰ *İlelü'l-makâmât* isimli eserinde ise irâde, zühd, tevekkül, sabır, hüzün, havf, reca, şükür, muhabbet ve şevk olmak üzere yine onlu tasnifle sıralamış ve “hakikatin aynına seyreden şeriat ehli kimselerin menzilleri” diyerek tamamlamıştır.²¹ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) sıralaması; tövbe, sabır-şükür, havf-recâ, fakr-zühd, tevhid-tevekkül, muhabbet-şevk, niyet-ihlas-sıdk, murâkabe-muhasebe, fikr-tefekkür, zikrül-mevt şeklindedir.²² Necmeddin Kübra (ö. 618/1221) “Allah'a ulaşan yollar yaratıl-

16 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 176.

17 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 178-616.

18 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 176.

19 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 332.

20 Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 5-6.

21 Hâce Abdullah el-Ensârî Herevî, “İlelü'l-makâmât”, *Tasavvufta Yüz Basamak*, çev. Abdurrezzak Tek (İstanbul: Nizamiye Akademisi, 2022), 167-174.

22 İmam Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn*, thk. Zeyneddin Irakî, (Beyrut: Dar-u İbn Hazm, 2005), 4/1335-1958.

mışların nefesi kadardır” demekle birlikte²³ en açık ve en mükemmel yolu açıklayacağını söylemiş ve onlu tasnifle tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe ve rıza olduğunu belirtmiştir.²⁴ Sühreverdî'nin tasnifi ise; tövbe, verâ, zühd, sabır, fakr, şükür, havf, recâ, tevekkül, rıza şeklindedir.²⁵

Görüldüğü üzere tasavvuf klasikleri içerisinde makamların birbiri ile örtüşen sayı ve sıralaması yoktur.

1.1. Makamlar Sonsuzdur

Hücvîrî, temkini makamların ötesinde varılacak yer olarak görmüş, temkinin ise sonunun olmadığını söylemiştir:

“Makam sahiplerinin makamlardan öte geçmeleri mümkündür. Fakat temkinden geçmeleri mümkün değildir. Zira makam, müptedilerin dereceleridir. Temkin ise müntehilerin karargâhıdır. Bidayetten nihayete geçilebilir ama nihayetten öteye geçmek mümkün değildir. Makamlar yoldaki menziller ve konaklardır. Temkin ise ilahî huzurda karar kılmaktır.”²⁶

Aynı manayı İbn Acîbe şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Bir kul en yüksek makamlara çıkmış olsa da daha fazlasını istemekten müstağni değildir; bu bana yeter, daha fazlasına ihtiyacım yok diyemez. Allah'tan gelecek güzel hâllere kanaat etmek mahrumiyettir. Son noktaya ulaştığını düşünmek noksanlıktır. Ey ârifler, sizin Rabbinizin fazlından yakîn hâlinizde daha fazla artış ve manevî terakki istemenizde sizin için bir günah yoktur. Çünkü Hakk'ın kemalâtının bir sonu yoktur ve zatının sınırlarını tamamen bilmek mümkün değildir. Kullar O'nu ilmen ihata edemez, hakikatini tam olarak bilemezler. Herevî, ‘kul ile Hakk arasında nur ve zulmetten oluşan bin makam vardır’ demiştir. Makamlarda seyreden kişiler çoktur. Hiçbir kesin tasnif onları bir araya getiremez.”²⁷

23 Kübra, *Tasavvufî Hayat*, 33.

24 Kübra, *Tasavvufî Hayat*, 44-70.

25 Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 543-561.

26 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 411; Ebü'l-Hasen Cüllâbî Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 522.

27 İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 1/229; Ahmed İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand, 2013), 1/566.

Necmeddin Kübra “Allah’a ulaşan yollar yaratılmışların nefesi kadardır”²⁸ diyerek makamların sonsuz olduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte Allah’ın safasında seyr, seyr-u sülûkun sonudur demişse de hemen devamında “Allah’ın safasının sonu yoktur, sakın ulaştığın makamın arkasında ondan daha başka makamlar olmadığını zannetme!”²⁹ diyerek makamların sonunun olmadığını söylemiştir.

Makamların ilki ve sonuncusu tartışmalarının gölgesinde, sonsuzluğu fikri yeni bir kapı aralamaktadır. Makamların sonsuzluğu yukarıda zikredilen sıralamaları teyit etmekle birlikte, bu sıralamaların ötesine geçilebileceğini, Allah’ın ilmini ihata etmek mümkün olmayacağı için bu dünyada yükselmenin söz konusu olduğu makamların da sonunun olmayacağını salık vermektedir. Bu sonsuzluğun, üst-alt ilişkisi şeklinde makamlar arası bir hiyerarşi değil de bilinen makamların ikmalinden sonra ileriye doğru bir hareket olduğu anlaşılmaktadır.

Bu muhteva ve sayı farkının nedenini, Uludağ’ın “herhalde nelerin makam sayıldığı o zaman herkes tarafından çok iyi bilindiğinden Kuşeyrî, nelerin makam olduğunu belirtmeye ve bunları bir arada yazmaya ihtiyaç duymamış olmalıdır”³⁰ şeklindeki açıklamalarında aransa da Kuşeyrî özelinde bile bu açıklamayı kabule şayan bir açıklama olarak görmek mümkün görünmemektedir. Zira Kuşeyrî’den önce yaşamış Serrac, Kelâbâzî ve Ebû Talip el-Mekkî’nin makam sıralamaları aynı olmuş olsa veya Kuşeyrî’den sonra yaşayan Hücvîrî, Herevî, Gazzalî, Necmeddin Kübra ve Sühreverdi gibi isimlerde bu minvalde bir atıf olsa, Kuşeyrî’nin; en azından ehli arasında bilindiği için nelerin makam, nelerin hâl olduğunu belirtmeye ihtiyaç duymamış olduğu söylenebilirdi.

Bu muhteva farkı, sûfilerin manevi yolculuğun merhalelerini kendi tecrübelerine dayanarak tasnif ettikleri ve gayet tabi olarak her sûfinin

28 Kübra, *Tasavvufî Hayat*, 33.

29 Kübra, *Tasavvufî Hayat*, 113.

30 Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 56.

manevi tecrübesinin farklılık arz ettiği şekilde açıklanabilir. Ancak soru hala cevap aramaktadır. Makamlar sũfilerin tecrübelerine göre farklılık arz etmekteyse, bir makamı tamamlamadan bir üst makama geçilemeyeceği kuralını koyarken kimin tecrübesi esas alınacaktır? Seyr u sũlũkte, hakiki bir şeyhin yönlendirmesi kritik önemi haizdir. Ancak tasavvufta imam kabul edilen mutasavvıfların da makamlar konusunda farklı tasniflerinin olduğu düşünũldüđünde soruya hala cevap bulunamamış olacaktır.

Makamların sayı, sıra ve muhteva farkının sebebini, yine makamların kendine has, iç içe geçmiş, girift ve kümülatif yapılarında aramak soruya cevap olacaktır.

2. Makamların Kümülatif Yapısı

Kümülatif, ardışık eklemelerle artan veya büyüyen, ardışık parça veya unsurların birikmesi veya eklenmesiyle oluşan demektir.³¹ Her ne kadar dini-tasavvufi bir terim olmasa da bu kelime makamların yapısını anlatması bakımından ilgili sorunun cevabına ışık tutmaktadır. Zira makamlar da biri diğerinin başı, ortası veya sonu olması, biri diğerinin derecelendirmesinde yer alması sebebiyle iç içe geçmiş, ardışık ve birikerek ilerlemektedir. Birbirlerini tamamlayarak ilerleyen manalar bütünüdür. “Bütün hãller ve makamlar bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Birindeki mükemmellik veya kusur, ondan sonra gelenleri olumlu ya da olumsuz yönde etkiler.”³²

Örneklendirmek gerekirse Muhasibî: “*Taat kurtuluşun yolu, ilim ise bu yolun rehberidir. Tâatın aslı vera', veranın aslı takva, takvanın aslı nefis muhasebesi, nefis muhasebesinin temeli ise, havf ve recadır. Nefis muhasebesinin rehberi de ilimdir.*”³³ diyerek, verayı takvanın aslı, muhasebeyi takvanın aslı, havf ve revayı da muhasebenin aslı saymıştır. Yine İbn Acibe'nin takva ile ilgili

31 <https://www.dictionary.com/browse/cumulative> (Erişim 5 Nisan 2025).

32 Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili III -Makam ve Marifet-* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007), 21.

33 Haris b. Esed Muhasibî, *er-Riâye li-hukukillah*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 44.

açıklamaları da bir makamın içindeki derecelendirmeleri göstermesi bakımından önemlidir:

“Takva beş derecedir. Başlangıcı kulun küfrü terk etmesidir. Bu İslam makamıdır. İkinci derecesi, kulun masiyeti ve haramları terk etmesidir. Bu tövbe makamıdır. Üçüncü derecesi kulun şüpheli şeylerden sakınmasıdır. Bu vera’ makamıdır. Dördüncü derecesi kulun mubahları dahi terk etmesidir. Bu zühd makamıdır. Beşinci derecesi kulun Allah’tan gayrı varlıkları müşahede etmekten sakınmasıdır. Bu da müşahede makamıdır.”³⁴

Makamları anlatan eserlerde bu minvaldeki açıklamalar azımsanmayacak kadar çoktur. Aslına bakıldığı zaman vera’, takva, muhasebe, havf ve reca ayrı ayrı makam ve hâllerdir. İbn Acibe’nin açıklamasına göre takva makamını gerçekleştiren kişi, onunla iç içe geçmiş tövbe, vera’, zühd ve müşahede makamlarını da gerçekleştirmiş olmaktadır. Yine İbn Acibe murakabe, marifet, müşahede ve mücahede mertebelerinin kendi aralarındaki sıralamasını, ayrı makam ve hâl olan muhabbet ve fenanın birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini şu şekilde açıklamıştır:

“Amellerin temizliği, kalplerin temizliği ölçüsünde olur. Kalpleri temizliği Allah’ı murakabe ölçüsünde olur. Murakabe, marifet ölçüsünde olur. Marifet, müşahede ölçüsünde güzel olur. Müşahede ise mücahede ölçüsünde olur.”³⁵

“Cenâb-ı Hakk’ın kuluna muhabbeti, kulun Allah’a muhabbetinden öncedir. Aynı şekilde O’nun kuluna yönelmesi de kulun tövbe edip O’na dönmesinden öncedir. Muhabbet, Allah’ın sıfat ve fillerinin seninkilerle karışmasıdır. Bu fena halidir.”³⁶

Makamların bu kümülatif yapısını göz ardı edip, her bir makam ayrı düşünüldüğünde, halkasının biri kopmuş zincir gibi bütünlükten uzaklanılabilecektir. Mesela zikir ve sabır örneklerini ele alalım.

34 İbn Acibe, *el-Bahru’l-medid*, 1/572. Başka bir örnek: “Her kulun Cenâb-ı Hak’tan nasibi takvası kadardır. Takvası, Allah’a yönelmesi kadar, Allah’a yönelmesi, boş işlerden kalbini arındırması ölçüsündedir. Kalbini arındırması zühdü kadar, zühdü muhabbeti kadar, muhabbeti marifeti kadar, marifeti yakîni kadar, yakîni de kalbinden perdenin kalkması kadardır. Kalpten perdenin kalkması, ilahî inayetin onu çekmesi ölçüsünde, ilahî inayetin onu çekmesi ezeldeki takdir ölçüsündedir. Kulun Allah katında itibardan düşmesi takvasının zayıflaması kadardır. Takvasının zayıflaması...” İbn Acibe, *el-Bahru’l-medid*, 5/437.

35 İbn Acibe, *el-Bahru’l-medid*, 1/298.

36 İbn Acibe, *el-Bahru’l-medid*, 2/56-57.

Zikir makamını diğer makamlardan ayrı/müstakil bir makam gibi düşünülecek olursa, bu makama ulaşan sâlikin bu makamda kaldığı sürece zikrettiği, bu makamın hakkını verdikten sonra bir üst makama geçtiğinde artık zikir yapmasına gerek kalmadığı veya bu makama ulaşmadan önce hiç zikir yapmaya gerek duymadığı gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. O zaman dilin zikri, kalbin zikri, ruhun zikri ve sırrın zikri gibi tasavvuf eserlerinde zikredilen aşamalar nasıl açıklanacak? Sadece zikir makamı içinde bir sâlik bütün bu aşamaları tamamlamış olamaz. Zira sırrın zikri fena halinde karar kılmış temkin ehlinin zikridir.

“Zikir beş çeşittir: Sadece dille zikretmek, bu gafillerin zikridir. Dil ve kalple zikretmek, bu seyr-u sülûk sahiplerinin zikridir. Sadece kalple yapılan zikir ise Hakk’a vasıl olanların zikridir. Zikir amellerin en faziletlisidir. Dördüncüsü ruhun zikridir. Bu fena mertebesine ulaşmış kimselerin zikridir. Beşincisi sırrın zikri. Bu temkin sahibi müşahede ve nazar ehlinin zikridir. Bu minval üzere seyir gerçekleşir ve nihayetinde sâlik sırrın zikrine ulaşır. Bu makama ulaşınca dille zikir o kimse için gaffet sayılır.”³⁷

Zikir avamın zikri, seyr u sülûke giren kişinin zikri, Hakk’a vasıl olanın zikri, Hakk’a vasıl olup O’nda fani olanın zikri ve bu fena halinde karar kılan temkin ehlinin zikri olmak üzere beş merhalede ele alınmaktadır. Sabır örneğinde de benzer merhaleler bulunmaktadır:

“Sabır altı çeşittir: Allah yolunda sabır, Allah için sabır, Allah’la olmaya sabır, Allah ile sabır, Allah’a karşı sabır ve Allah’tan ayrı kalmaya sabır. Allah yolunda sabır: Allah’a ulaşma yolunda, yapılan mücâhedelerin ve riyâzetlerin sıkıntılılarına sabretme mektir. Bu manevi yola yeni girenlerin sabırdır. Allah için sabır: (...) Allah’tan ayrı kalmaya sabır: sevgilinin cefası anında kapısında beklemeye sabretmektir. (...) Bu sabır, sabırların en ağırı ve en zorudur. Ona sadece, manevi halinde karar kılmış, kullukta kemale ermiş arifler güç yetirebilir. Onlar, Allah kendilerini ister kendisine yaklaştırsın ister uzaklaştırsın, bütün hallerinde Allah için kulluk yapan kimselerdir.”³⁸

Sabır makamı içinde sabrın başlangıcı olan “Allah yolunda sabır” merhalesi ile sabrın sonu olan “Allah’tan ayrı kalmaya sabır” merhalesini tamamlamış kimse zaten seyr u sülûkü tamamlamış demektir.

37 İbn Acibe, *el-Bahru’l-medid*, 2/301.

38 İbn Acibe, *el-Bahru’l-medid*, 3/176.

Tevekkül makamı hakkında bir örnek vererek bahsi tamamlayalım:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بُدُوبَ عِبَادِهِ خَبِيرًا
(Allah'a) tevekkül et. Ö'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullanının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!" (Furkan, 25/58) Tevekkül, işleri Allah'a havale etmek demektir. Bunun dayanağı ise bütün hadiselerin Allah'tan meydana geldiğini, başka kimsenin yaratmaya güç yetiremeyeceğini bilmesidir. İnsanlar tevekkül konusunda kısım kısım, bu kısımların her birinin bir ismi vardır.

Kanaat; Tevekkülün ilk derecesi kişinin elindekiyle yetinmesidir. Elindekiden fazlasını istemez. Kalbi fazlasının istemekten rahata ermiştir. Kanaat sahibi Allah'ın onu durdurduğu yerde durur. Hakkına razı olur ve fazlasını talep etmez. Sonra herkesin yetinmesi azlık ve çokluk bakımından değişir. Bu insanların kalplerinin rahatlığı ise hırstan ve fazlasını istemekten kurtulmaya bağlıdır.

Tevekkül: Kanaatin ardından, kalbin sebeplerin varlığını görmeme esnasındaki sükûneti gelir. Böylece bir şeyden soyutlanırken Allah'a tevekkül eder. Bunlar mertebeye bakımından birbirinden farklıdır. Biri Allah'ın vaadiyle yetinir, çünkü taahhüt ettiği şeyde O'nu tasdik eder. Böylece sebepler ortadan kalktığında kalbiyle Rabbinin vaadine güvenerek sükûnet bulur. Bu da tevekkül diye isimlendirilir. Bu kişinin geçim kaygısı yoktur ve imkânı olmadığı zamanda Allah'ın vaadiyle kalbi rahattır.

Teslim: Tevekkülden daha ince olanı ise Allah'ın kişinin halini bildiğini bilmekle yetinmektir. Böylece insan, Allah'ın ona emrettiği şeyle meşgul olur. O'nun emrine göre hareket eder. Allah'ın vaadini yerine getirip getirmediği ile ilgilenmez. Aksine işini Allah'a havale eder.

Tevfiz: Teslimin üzerinde tevfiz vardır. Tevfiz, insanın işini Allah'a bırakması, herhangi bir şekilde Rabbinden bir şey istememesidir. Tevfizde kulun seçimi yoktur. Onun gözünde sebeplerin varlığıyla yokluğu birdir. Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmekle ilgilenir. Kendi durumunu hiç düşünmez. Bilir ki efendisi kölesini kendisinden daha çok düşünür.

Rıza: Kişi tevfiz halinden daha yurakı çıkınca, rahatlığı menedilmede bulur. Redde dilmiş olmaktan haz alır. Bu rıza mertebesidir. Rıza halinde elde edilen faydalar ve sırlar, daha aşağıdakilere göre daha fazladır.

Muvafakat: Bundan sonra ise muvafakat gelir. Bu hal rahatlığı rıza halindeki gibi reddedilmede değil, Hakk'a yakınlık esintileri esnasında her türlü gayeyi unutarak ünsiyet lütuflarını bulmada görür. Bu haldeki bir insan bütün gayeleri unuttur. Sebebin varlığından veya yokluğundan bile habersizdir. İtaatin tadı, rızanın serinliği karşısında değersizleşirken, rıza ehli bunu bir perde sayar. Allah ile ünsiyet edenler de böyledir. Onlar her türlü bulma ve kaybetmeyi unutmak, varlık ve yoklukta hallerinden habersiz kalmak ile reddedilmeden haz alma derecesini ve rızanın lütuflarıyla nimetlenmeyi, halde noksanlık sayarlar.

Tevhid: Bütün bunların ardından hakikat sultanının egemen olması gelir. O sultan, kulu bütünüyle kendisinden çekip alır. Bu hal humûd, istihlâk, vecd, istilâm ve fena diye isimlendirilir. Bu tevhidin ta kendisidir. Bu esnada ne ünsiyet vardır ne heybet

ne lezzet ne rahat ne vahşet ne de afet vardır. Tevekkülün kendi içindeki tertibi bu şekildedir. Bunun dışında kişilerin meşrebi ve makamlarına göre tevekkülün halleri değişir.”³⁹

Görüldüğü üzere tevekkül makamının içinde kimilerine göre en üst/son makam olan rıza makamı, kimilerine göre nihai makam olan tevhid makamı dahi bulunmaktadır.

Süleyman Uludağ’ın konuyla ilgili görüşleri, mahiyeti özetler niteliktedir: “*Makamlarda çoğu zaman tedahül vardır. Belli bir makam bir veya daha fazla makamı kapsayabilir. Mesela tövbe makamı, muhasebe ve havf makamını kapsar. Bu iki makam olmadan tövbe makamı gerçekleşmez. Aynı şekilde haya makamı da marifet ve murakabe makamlarını kapsar. Bir bakıma sâlik, bütün halleri ve makamları hep birlikte yaşar.*”⁴⁰

Bu iç içe geçmiş, kümülatif yapıda ilerleyen ve makamları tamamlayarak nihayete eren sâlik için makam kaydının kalktığı, artık ânın ihtin yacına göre makamlar arasında adeta gezinti yaptığı dile getirilmiştir. Bu durum kimine göre makam, kimine göre hâl olan telvîn mertebesinin bir gereğidir.

“Manevi makamlarda seyretmek, güneşin yörüngesindeki seyrine benzer. Kul, ilahî kudretin tecellisine göre makamlar arasında gezinir. İlahî kudret bazen havf, bazen reca, bazen rıza, bazen teslimiyet, bazen tevekkül gerektirecek şekilde tecelli eder. Sâlik bu şekilde, haliyle hallenerek ve hakkını vererek makamlar arasında gezinir. Bir makamda kalmaz. Çünkü o, yeryüzünde Allah’ın halifesidir. Bu temkin hâlinde sonraki telvîn hâlidir.”⁴¹

İşârî tefsirlerde telvîn haliyle ilgili benzer açıklamalar vardır.⁴²

39 Abdülkerim Kuşeyri, *Letâifu’l-işârât*, ed. Nureddin Âyid (İstanbul: Mektebetü’l-irşâd, 2024), 3/291-293; Abdülkerim Kuşeyri, *İlahî Kelâm’ın Sırları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Fikriyat Yayınevi, 2020), 2/1426-1428; İbn Acibe, *el-Bahru’l-medîd*, 4/112-113.

40 Uludağ, *Tasavvufun Dili III*, 22.

41 İbn Acibe, *el-Bahru’l-medîd*, 2/8.

42 Kuşeyri, *Letâifu’l-işârât*, 1/120, 2/594, 3/48; İbn Acibe, *el-Bahru’l-medîd*, 1/220, 1/555, 1/570, 4/416-417.

Telvîn haliyle ilgili yapılan açıklamaların fikir vermektense öte, konumuzla direk bağlantısı yoktur. Çünkü biz seyr u sülûka yeni başlamış ve henüz makamları kat eden sâlikin durumunu konuşuyoruz. Bu durumdaki bir kimsenin bir makamın hakkını vermeden bir üst makama geçmesi caiz midir değil midir sorusuna cevap arıyoruz. Bu sorunun vardığımız sonuç ile birlikte tekrar ele alınması gerekmektedir.

Bütün bu açıklamalar; makamların bir bütün halinde iç içe geçmiş ve üst üste koyarak ilerleyen manalar bütünü olduğunu, bir makamın içinde bütün makamların gizli olduğunu, üst makamlara çıktıkça alt makamların tamam olduğunu göstermektedir.

Kümülatif bir yapı içinde ilerleyen sâlikin yolculuğu ne zaman tamam olur? Bütün makamlar birbirine güç vererek ilerler ve karar noktasına vardığında hepsi yerli yerine oturur. Damla damla biriken bir göl gibi ummana ulaşır. O zaman yeni bir soru ile karşılaşırız. Makamların tamam olduğu en üst/üstün/yüce/nihai makam hangisidir? Yani temel/aslı makam hangisidir? Sâlik hangi makama erdiğinde bütün makamlar yerli yerine oturur?

3. Temel Makam

Temel makam sâlikin bütün makamların manasına erdiği, makam döngüsünü tamamladığı ve nihayete ulaştığı makamdır. O zaman temel/aslı/üst/üstün/son/nihai/yüce makam hangisidir? Bu sorunun cevabı bulunduğu anda, makamların tamam olduğu, her makamın hakikatinin ortaya çıktığı ve yerli yerine oturduğu o nokta tespit edilmiş olacaktır.

Yukarıda verdiğimiz sıralamayı efdaliyet sıralaması kabul edersek Serrâc, Necmeddin Kübra ve Sühreverdî'ye göre nihai makam rıza makamıdır. Kelâbazî ve Ebu Talip el-Mekkî'ye göre muhabbet, Herevî'ye göre şevk, Gazzâlî'ye göre zikrû'l-mevt son makamdır. Rıza ve muhabbet makamları son makam olarak sıklıkla zikredilmiş olsa da bu hususta klasik tasavvuf

metinlerinde ittifak olmadığı görülmektedir. Makamların hepsinin tamam olduğu son makam hangisidir?

“Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı zikrederler” (Âl-i İmrân, 3/191). İrade, bidayet, nihayet, vuslat ve velayet zikirle olduğuna göre zikirden başka bir şey yoktur, zikrin ötesinde hiçbir şey yoktur. Bütün övülmüş özelliklere zikirle kavuşulduğu gibi, bu hâllerin hepsi de zikirden ortaya çıkar.”⁴³

Makamların sonu zikir mi?

“Bil ki kulun Rabbine muhabbeti iki derecede olur. Birincisi umumi muhabbettir ki bu, her müminde bulunması gereken muhabbettir. Hem bu derece bir muhabbet farzdır. Diğeri ise ancak Rabbanî âlimler ile, evliya ve asfiyanın sahip olduğu özel muhabbettir. Bu muhabbet makamların en yükseğidir ve talep edilecek şeylerin en zirvesidir. Muhabbet ise böyle değildir; o bizzat sevgiliden kaynaklanmakta ve bir karşılığa dayanmamaktadır.”⁴⁴

Muhabbet mi son makam?

“İyice incelenirse görülecektir ki marifet, bütün makamların en üstünüdür. Çünkü marifet elde edilince, onunla birlikte kalpte hiçbir perde kalmaz. Muhabbet ise böyle değildir. Kulda manevi perdelene halinden bir şeyler kalsa da muhabbet bulunur. Ayrıca marifet, muhabbetin gayesi ve zirvesidir.”⁴⁵

Marifet mi temel makam?

“Takva, hak yolun esası ve hakikat ehlinin temel prensibidir. Hakk'a gidenler takva üzere gittiler, vasıl olanlar onunla vasıl oldular. Cenâb-ı Hak takvayı, önceki ve sonraki bütün ümmetlere emretti; huzuruna yaklaştırdıklarını onunla yaklaştırdı, şeref sahiplerini onunla şereflendirdi.”⁴⁶

Takva mı aslı makam?

“Tevekkül, bir faydanın elde edilmesinde, ele geçen faydanın korunmasında, bir zararın def edilmesinde ve başa gelen zararın kalkmasında Allah'a güvenip dayanmaktır. Tevekkül, makamların en yükseğidir. Bu iki sebepten dolayıdır: birincisi,

43 Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 1/330-331.

44 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/105-106'den nakille; İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, 1/194-196; İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşaretleri*, 1/498-503.

45 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, 1/196, 3/37-38.

46 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, 1/572.

yüce Allah'ın, "Hiç şüphesiz Allah, kendisine tevekkül edenleri sever" (Âl-i İmrân, 3/159), ikincisi, "Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yeter" (Talâk, 65/3) ayetidir."⁴⁷

Nihai makam tevekkül mü? Tefekkür mü?⁴⁸

"Süfilerden biri demiştir ki: "Eğer şükürden daha büyük bir makam olsaydı, iblis muhakkak onu zikrederdi." demek ki şükür, manevi makamların en büyüğüdür. Şükür nimete isyan etmemektir. Şükür bütün azaları itaatte kullanmaktır. Şükür nimette onu vereni görmektir."⁴⁹

Makamların en yücesi şükür makamı mı?

"Tevhid, gizli ve açık şirkten gönlü temizlemektir. Takva ise gizli ve açıkta azaları Hakk'a muhalefetten ve harama düşmekten korumaktır. Bu ikisi, tarikatın temeli ve zirvesidir."⁵⁰

Makamların zirvesi, tevhid makamı mı?

"Fakr, günümüzdeki insanlar tarafından terkedilmiş bir sıfattır. Halbuki o, arifin ulaştığı en lezzetli haldir. Çünkü fakr hali onu Allah'a ulaştırır ve sürekli O'nun huzurunda bulundurur. Aslında fakr hali bütün makamları içine alır. Zira o bütün engelleri kesmek, bütün bağlardan sıyrılmak ve kalbin Allah ile meşgul olmasıdır."⁵¹

Bütün makamları içine alan fakr makamı, en üstün makam mı?

"Allah'da fâni olmak üç kısımdır; fillerin tevhidinde fena ki bu her fiili Allah'tan göreyek vasita ve sebepleri aradan çıkarmaktır. İkincisi sıfatların tevhidinde fena ki bu kâinatta asıl güç sahibi, işiten, gören ve konuşan olarak sadece Allah'ı görmektir. Üçüncüsü ise zatın tevhidinde fenadır ki bu varlık aleminde hakiki vücut sahibi olarak sadece Allah'ı görmekle elde edilir. Bu fena ve beka makamı manevi seyrin nihayetidir. Ancak manevi terakki ve keşifler sonsuza kadar devam eder."⁵²

Manevi seyrin nihyeti fena makamı mı?

47 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid*, 1/427-428; İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufi İşaretleri*, 2/244-246.

48 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid*, 3/47.

49 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid*, 2/202, 638, 3/45.

50 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid*, 2/232.

51 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid*, 2/396.

52 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid*, 3/454.

“*Cem adı verilen bu mertebe, âriflerin makamlarının sonudur.*”⁵³ Makamların sonu, cem makamı mı?

Görüldüğü üzere temel makamın hangisi olduğu noktasında da görüş birliği yoktur. Bu durum; tekrar başa dönerek, her sūfinin kendi seyr u sülûk tecrübesinin, makamları anlama, tasnif ve sıralamada önemli bir etken olduğu sonucuna götürmektedir. “Her sūfinin kendi seyr u sülûk tecrübesi” cümlesindeki öznellik dikkat çekmektedir. Makam yürüyüşünün öznel/içsel/kişiye özel bir yolculuk olduğu gerçeğine yoğunlaşırsa sorunun cevabına bir adım daha yaklaşılabilecektir. Bu hususu açıklamadan önce bir gerçeği de gözden ırak tutmamak gerekir: Yukarıda örnekleri geçtiği gibi aslında bütün makamların kendi içinde bir başlangıcı ve nihayeti vardır. Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn* isimli eserinde bütün mertebeleri avam, havâs ve havassü'l-havâs tertibine göre sıralamasının manası da budur. Havassü'l-havâs hâlleri aşmış, makamları geçmiş kişilerdir.⁵⁴ Her makamın, makamları aşmış havassü'l-havâs için uygulanabilir yönü vardır. Mesela Herevî zikir bahsinde ilkinin zahiri zikir, ikincisinin gizli zikir olduğunu açıkladıktan sonra: “Üçüncüsü hakiki zikirdir. Bu ise, Hakk'ın seni zikrettiğinin şuhûduna varman, kendi zikrini müşahededen kurtulman ve zikre devam ederken zikredenin iftirasını (zikirde kendini fail olarak görmesinin Hakk'a iftira olduğunu) bilmendir.”⁵⁵ diyerek havassü'l-havâsın zikrinin nasıl olduğunu beyan etmiştir. Zikrin içindeki bu son mertebeye, makamları aşma noktasına gelmiş kul erebileceğine göre, demek ki bir kimse bir makamda bütün makamları kat edebilir. O makam içinde baştan sona ulaşır, ilahî hakikat denizinin kıyısına ulaşabilir.

Bir makam içinde bütün makamları tamam ederken, bütün makamların tamam olduğu nihai noktaya da yine o makam içinde erilebilir. O zaman yeni bir soru karşımıza çıkıyor? Peki bütün makamların kendi içinde

53 Afifüddin et-Tilimsâni, *Tasavvufta Haller ve Makamlar Menâzilü's-Sâirîn Şerhi*, çev. Abdurrezzak Tek (İstanbul: Erkam Yayınları, 2024), 33.

54 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kbalcı, 2012), 175.

55 Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 71.

ikmal edildiği o temel makam hangisidir? Makam yolculuğunun kişiye özel olmasından ne anlaşılması gerekmektedir?

4. Yaratılıştan Gelen Kabiliyet

Makamların kümülatif ve helezonik yapısı, bu iç içe girmişlik vehle-i ülada insana karmaşık gibi gelse de bu konuda kalem oynatan hal ehlinin açıklamalarından anlıyoruz ki; insan kendisini tanıdıkça bütün bu makamlar önüne açılmaktadır ve o kulu alıp ilahî huzurun eşiğine, yani Rabbinin tanımanın bidayetine götürmektedir. Zira her kulun yaratılışının bağlı olduğu bir makam vardır. O kul, yaratılıştan gelen kabiliyetlerinde saklı olan bu makam içinde bütün makamları ikmal ederek, yine aslî makamına dönmektedir. Her kişinin kendisi için başlangıç ve nihayet olan bir makamı vardır. Makam yolculuğunun kişiye özel olmasının manası da budur. Bu kısmı örneklendirmeden önce bir makamın içinde bütün makamların bulunabileceğine örnek verelim.

“Musa: Hayır; Rabbim benimle beraberdir, bana elbette yol gösterecektir dedi.” (Şuarâ, 26/62) Allah’ın kullarıyla beraberliği onların makamlarına göredir. Avam ile Allah’ın beraberliği onları hükmü altında tutması, ilim ve kudretiyle onları kuşatması şeklidir. Veli kulları ile beraberliği ise özel koruması, yardım, himaye ve desteğiyledir. Kim Allah’ın özel ilmi ve gözetimi altında olduğunu bilirse O’nun her halini bilmeye yetinir. İşlerini O’na havale eder. İşlerini Allah’a havale etmesi ve teslimiyeti yani tevekkülü ne kadar kuvvetliyle makamı da o kadar yüksek demektir.”⁵⁶

Kulun makamı tevekkülü kadardır. Bir başka deyişle tevekkül bütün makamları derecelendiren bir makamdır. Yine İbn Acîbe’nin fakr ile ilgili açıklamalarında fakr hâlinin bütün makamları içine aldığı görüyoruz:

“Fakr, günümüzdeki insanlar tarafından terkedilmiş bir sıfattır. Halbuki o, arifin ulaştığı en lezzetli haldir. Çünkü fakr hali onu Allah’a ulaştırır ve sürekli O’nun huzurunda bulundurur. Aslında fakr hali bütün makamları içine alır. Zira o bütün engelleri kesmek, bütün bağlardan sıyrılmak ve kalbin Allah ile meşgul olmasıdır.”⁵⁷

56 İbn Acîbe, *el-Bahru’l-medid*, 4/139.

57 İbn Acîbe, *el-Bahru’l-medid*, 2/396.

Bir makam bütün makamları içine alabiliyorsa, önemli olan o makamın hangisi olduğunu tespit edebilmektir. İşte o makam, her kişinin kendi yaratılışında gizlidir. Tasavvuf erbâbı arasında sâlikin yaratılıştan gelen kabiliyetine bağlı olarak kendisine başlangıçta tahsis edilen bir makamının olduğu, bütün makamları geçse bile en sonunda yine başlangıçta karakterinin muhtaç ve murabıt olduğu makama geri döneceği söylenmiştir. “Herkesin sûret ve yaratılıştaki kendine mahsus bir yönü, himmeti ve hâli vardır”⁵⁸, “Herkesin bir derecesi ve makamı vardır”⁵⁹ ve “Allah her bir makamın ahalisini, her bir mahallin sakinini yaratmıştır”⁶⁰ sözleriyle Kuşeyrî, makamın yaratılıştan gelen yönüne dikkat çekmiştir. Yine Kuşeyrî her kalbin yaratılıştan belli bir makamın madeni olduğunu şöyle izah etmiştir:

“Bazı madenler altından, bazıları gümüşten olduğu gibi kalplerin madenleri de farklı farklıdır. Bazı kalpler marifet madeni, bazıları irade madeni, bazı kalpler muhabbet madeni, bazıları şevk bazıları ise ünsiyet madenleridir. Bunun gibi tevhid, tefrit, heybet ve rıza gibi hallere sahip olan kalpler vardır. Kalplerin anahtarı Allah’ın elindedir. Dilediği kalbe rızıkı genişletir, dilediğine daraltır.”⁶¹

Hücvîrî’nin bu konudaki açıklamaları ise şüpheye mahal bırakmayacak netliktedir:

“Makam, sağlam bir niyetle ve olanca gayretiyle talibin kendinden istenilenleri yerine getirme çabasıdır. Hakk’ı irade edenlerden her biri için başlangıçta kendisine sebep teşkil eden bir makam vardır ki başlangıçta onların talep dergahına yönelmelerinin sebebi o olmuştur. Talip bütün makamları geçse bile en sonunda kendisi için sebep teşkil eden makam üzerinde karar kılar. Çünkü makamlar ve iradeler muamelede gidilen yol şeklinde değil, cibilliyetteki terkipte/yaratılıştan gelen kabiliyette gizlidir.”⁶²

Hücvîrî’nin bu açıklamalarından bir sâlikin seyrine sebep teşkil eden, hatta seyr u sülûke başlamasının sebebi olan kendisine doğuştan bahşedilmiş bir makamın olduğu, bütün makamları geçtiğinde yine karar kılacağı

58 Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârât*, 1/341.

59 Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârât*, 2/253

60 Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârât*, 3/180

61 Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârât*, 4/13.

62 Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 410.

makamın yaratılışının bağlı bulunduğu doğuştan gelen o makam olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Acîbe'nin "makamlar içinde seyretmek, güneşin yörüngesindeki seyrine benzer"⁶³ örneklemeşi tesadüf değildir. Samanyolu galaksisi içinde yer alan güneş sistemi, gezegenleri adeta girdap şeklinde arkasından çekerek hareket etmektedir. Güneşin ateş topu gibi önden çekim hareketi, etrafında irili ufaklı gezegenlerin sarmal hareketi, temel makam ve etrafında hareket eden diğer makamları akla getirmektedir.

Bu yapıyı bir binanın katları gibi değil de bir ağacın dalları gibi düşünmek daha isabetli olacaktır. Ağacın bütün dalları gövdeden beslenir ama alabildiği besin ve su miktarınca kendine has yönünde ilerler. Diğer dallarla da etkileşim halindedir. Örneğin gövdesinde bir miktar tövbe, bir miktar takva, bir miktar tevekkül, bir miktar rıza ve diğer makamların nüvesi olan bir ağaç düşünelim. Bu makamlardan biri sâlikin doğuştan gelen aslî makama mıdır. Bu makamın takva makamı olduğunu kabul edelim. Bu takva temeli içinde zaman olur tövbe dalında ilerler, zaman gelir sabır, şükür, tevekkül, rıza vs. dallarında ilerler. Ama nihayetinde kuvvet aldığı, beslendiği gövde takva makamıdır. Dönüş yeri de takva gövdesidir. Bir makamda ilerlemek diğer dallarla etkileşim gibi diğer makamların anlaşılmasına zemin hazırlar. Takva temelinde sabır dalında ilerlerken şükür makamını da anlamaya başlar. Ancak nihayetinde bütün bunları besleyen ağacın ana gövdesidir. Yani Hücvîrî'nin açıklamalarında karşılık bulan fıtrattan gelen kabiliyetin gizli olduğu makamdır.

Devamında Hücvîrî: "Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır." (Sâffât, 37/164) ayetiyle bağlantı kurarak peygamberlerin makamlarını zikretmiştir:

"Adem'in (a.s.) makamı tövbe, Nuh'un (a.s.) makamı zühd, İbrahim'in (a.s.) teslimiyet, Musa'nın (a.s.) inâbe, Davud'un (a.s.) hüzün, İsa'nın (a.s.) reca, Yahya'nın(a.s.) havf, Muhammed (s.a.v.)'in makamı ise zikirdir. Her ne kadar bu peygamberlerin

63 İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*, 2/8.

her makamda bir sırrı bulunsa da sonunda dönüşleri kendi asli/temel makamlarına nadır.”⁶⁴

Hücvîrî peygamberlerin öne çıkan/temel makamlarını bu şekilde sıralamıştır. *Keşfü'l-mahcûb* isimli eserinde ilk örneğini gördüğümüz “*tasavvufî fırkalar/mezhepler ve onların makamları ve kıssaları*” diye isimlendirdiği bölümde tasavvufî neşvelerin öne çıkan tavırlarını da zikretmiştir. Mesela Muhasibiye fırkasını rıza ile, Tayfuriye fırkasını sekr ve sahv ile, Seyyariye fırkasını cem ve fark ile diğer fırkaları da farklı makamlarla ilişkilendirerek açıklamıştır.⁶⁵

Necmeddin Dâye ise makamlarda ilerleme konusunu hububatlar üzerinden örneklendirerek, tasavvuf ehli arasında zikredilen konunun ihtilafı olduğunu, buğdayın terbiye edilmek suretiyle nohut olamayacağını veya aşağıya düşüp arpa olamayacağını iddia ettiklerini, ancak kendisinin eşyanın mana ve hakikatlerini keşfi esnasında bazı nefislerin terakki ederek başlangıcındaki makam ve mertebesinden üst makamlara çıkabileceklerini ve bu makamlarda sabit kalabileceklerini, ancak bazı nefisler için bu durumun söz konusu olmadığını, o kimselerin başlangıçlarındaki makamlarına geri döneceklerini, bu kimselerin de yine büyük kazançlar elde edeceklerini, buğdaylık vasfından ayrılmayacaklarını ama bire yedi yüz veren başak misali saadet mertebelerinde yükseleceklerini, yerinde sayanların ise afetlere maruz kalan buğday gibi çürüyüp yok olacaklarını, şekavet derekelerine duçar olacaklarını dile getirmiştir.⁶⁶ Necmeddin Dâye'nin açıklamaları da konuyu derinleştirmektedir, ancak nakzetsizdir. Yine aynı minvalın de sâlik, yaratılıştan gelen özelliklerinin bağlı olduğu makam içinde bütün makamları kat edip aslî makamına dönebilir. Kabiliyeti çok yönlüyse bu makamdan ötesine de geçebilir. Bu da yaratılışı ile ilgilidir. Aynı makamda seyrettiği sürece bire yedi yüz veren başak gibi serpilip, manevi olarak bü-

64 Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 410.

65 Ayrıntılı bilgi için bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 205-296.

66 Necmeddin Dâye, *Sûfîlerin Seyri Mirsâdu'l-ibâd*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 294.

yük kazançlar elde edecektir. “Her hâlükârda makam ve hâllerin yaratılışa dönen kader çizgisini takipte ısrar ettikleri gerçeği unutulmamalıdır.”⁶⁷

Hücvîri'nin bu açıklamaları aynı zamanda tasavvufun bireysel farklılıklara ne kadar değer verdiğini de gözler önüne sermektedir. “Başlangıçta kendisine sebep teşkil eden bir makam vardır” sözü tasavvufî terbiyenin bütün değerlerin yanında aynı zamanda bireyin fitratında var olan özel bir potansiyeli de barındırdığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda bir “başlangıç noktası” ile yaratıldığımızın beyanıdır.

Yaratılışının karar kıldığı makam zemininde diğer makamları kat ederken bir makamın hakkını vermeden başka bir makama geçmesi caiz değildir denildiğinde, makalenin başında nakledilen “bir makamın hakkını vermeden başka bir makama geçmek uygun değildir” şeklindeki görüşün konuyla arası da bulunmuş olacaktır. Tasavvufta genel kabul gören görüş, bir makamın hakkını vermeden başka bir makama geçmenin uygun olmadığı yönündedir. Herkesin yaratılıştan gelen kabiliyetinin bağlı olduğu temel bir makamın olması fikri ise bu görüş ile ters değildir. Yaratılıştan gelen kabiliyete bağlı olan makam kişinin temel noktasıdır. Hatta seyr u sülûke başlama sebebidir. Bu temel etrafında bütün makamları seyrederken makamların hakkını vermeden geçmesi uygun olmayacağı gibi, asli makamına da dönmesi zor olacaktır. Bunun için insanın önce kendisini tanıması, yaratılıştan gelen kabiliyetinin hangi makama yatkın olduğunu bilmesi lazımdır.

İnsan kendisini tanıdıkça yaratılışı/kabiliyeti gereği kendisine başlangıçta tahsis edilen makamın hangisi olduğunu anlayacaktır. Peki insan kendisini nasıl tanıyacak? Burada “batınî tefahhus” terimi karşımıza çıkmaktadır. İnceleme, araştırma manasına gelen فحص (fe-ha-sa) kökünden türeyen تفحص kelimesi iyice araştırma, derinlemesine inceleme manasına gelmektedir. Tasavvufî bir terim olan batınî tefahhus ise: içe yönelme, iç alemi iyice araştırma ve keşfetme yoluyla hakikate ulaşma çabası gibi anlamlara gelmektedir. Kişinin kendi iç dünyasına yönelerek, zahirî alguların

67 Kuşeyri, *Letâifu'l-işârât*, 2/53.

ötesine geçip, kalbinin derinliklerinde gizli olan manevi gerçekleri, ilahi sırları ve kendi nefsinin derinlemesine araştırması ve anlamaya çalışması sürecini ifade eder. Batını tefahhusun yolu da yine tefekkür, murakabe, muhasebe, zikir, riyazet ve mücâhede gibi makam ve hâllerden geçmektedir. Ya da kâmil bir müridin sohbetini dinlemek gibi bütün bunları içine alan kestirme bir yol bulmak icap eder. Bu yolları ihlasla yürüyen kul, kendisini tanımaya başlayacaktır. Makamları talim etmenin amacı da hiç şüphesiz Allah'ı bilmektir. Kendini bilen Rabbini de bilecektir. Yahya b. Muaz'ın dediği gibi “Nefsini bilen Rabbini bilir.”⁶⁸

Necmeddin Dâye konunun başka bir veçhesine dikkat çekmektedir. *Mirsâdu'l-ibâd* isimli eserinin beşinci babında “farklı taifelerin sülûkü hakkında” başlığı altında verdiği bilgiler dikkate şayandır.⁶⁹ Mesela çiftçilerin seyri hakkında şunları söylemiştir:

“Tarım Allah ile ticarettir ve işlerin en güzeldir. Çiftçiler üç taifedir. Birincisi toprak sahipleri, ikincisi toprak sahipleri ile toprak işçileri arasındaki reisler ve mukaddimler, üçüncüsü de çiftçilerdir. Toprak sahipleri ilk olarak kendi mallarıyla mağrur olmamalı, toprağın ellerinde emanet olduğunu bilmelidir. Tohumu amardan çıkardıklarında ahiret tohumu ettiklerinin bilincinde olmalıdırlar. Çalışanlarına haklarını tam olarak vermeli, mahsulü aldıklarında ilk işleri zekatını ayırmak olmalıdır. Zekâtın sonra kalan mahsulün esiri olmamalıdır. Allah'a tevekkül etmelidir ki çiftçilik tevekkülün ta kendisidir. Kapısını zengine de fakire de açık tutmalıdır. Mahsulün az olduğunda veya kuraklık olduğunda teslim ve rıza ile ilerlemeli, rızık Allah'tan bilmelidir. Toprak sahibi bu şekilde çiftçilik yaptığında bu ziraatın onun Hakk'a yakınlığına vesile olur.”⁷⁰

Sonrasında ikinci ve üçüncü taifenin uyması gereken sülûkü açıklamıştır. Diğer taifelerle ilgili de benzer tasnifler yaparak dikkat etmeleri gereken noktalara değinmiştir. Bu ayrımı günümüzde de yapmak lazımdır. Her kişinin toplum içindeki sosyal statüsüne göre sülûkü farklılık arzetmektedir. Söz gelimi toplumun dar gelirli kesiminin tevekkülü sabır ve

68 İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, thk. Yusuf b. Mahmud Ahmed (Dimeşk: Mektebetü'l-mü'l-hadis, 2000), 2/nr. 2532. “İmam Nevevi bu sözün hadis olmadığını belirtmiştir. Yahya b. Muaz'a ait bir sözdür, sülûk arasında hadis diye meşhur olmuştur. Bununla birlikte manası doğrudur.”; İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, 5/472.

69 Dâye, *Süfîlerin Seyri Mirsâdu'l-ibâd*, 339-419.

70 Dâye, *Süfîlerin Seyri Mirsâdu'l-ibâd*, 399-403.

şükür ise, varlıklı kesimin tevekkülü infaklardır. Bu konuda tafsilatlı bir çalışma yapılmasında fayda vardır.

Hâlleri ve makamları içselleştirme yolu diyebileceğimiz seyr u sülûk, toplumsal statüye göre değiştiği gibi zamanın gereklerine göre de değişmektedir. Her devrin öne çıkan manevi hastalığı ne ise onu dikkate alıp terbiye metodu geliştirmek gerekmektedir. Mesela günümüzün en yoğun yaşanan hastalığını dünyevileşme ve sekülerleşme olarak kabul edersek, terbiye metodunda vera' ve zühde ağırlık vermenin gerektiği, bu makamlar içinde yeni açılımlarla günümüz insanının bunalımlarına çare sunmak gerektiği aşıkardır. Bu manada İbn Acibe şöyle demiştir:

“Allah, hikmeti gereği her ümmet için şeriat koyduğu gibi, her asırda, o asrın haline münasip özel bir terbiye şeklinde koymuştur. Kim terbiye ettiği müritlerini önceki devirlerin terbiye metotları ile tek bir terbiye yoluna zorlarsa, o seyri bilmiyor demektir. Eğer insanın terbiyesi tek bir usul üzere olsaydı, Allah yeni peygamberler göndermezdi. Her nebi ve veli, içinde yaşadığı zamanın yerleşmiş kötü adetlerini, kökleşmiş hastalıklarını temizlemek için göndermiştir. Bu haller farklı farklıdır. Bazen haset ve düşmanlık hâkim olur. O zaman Allah aralarını düzeltecek, kaynaşmayı sağlayacak bir terbiyeciyi gönderir. Bazen insanlarda baş olma ve makam sevgisi hâkim olur. O zaman Allah kendilerini gizleme, tevazu sahibi olma ve halkın gözünden düşmeyi tavsiye eden terbiyeciler gönderir. Bazen insanlara dünya sevgisi ve mal toplama arzusu hâkim olur. O zaman Allah dünyaya karşı zühd, gönlünü dünya malından çekip Allah'a bağlama hallerini kazandıracak terbiyeciler gönderir. Diğer durumlar da bunlara kıyas edilir.”⁷¹

Kişinin toplum içindeki statüsü veya zamanın gerekleri farklı da olsa sonuç itibariyle yaratılışının alakalı olduğu makamdan hali değildir. Söz gelimi zamanın gerektirdiği makam sabır makamı olsa, kulun yaratılıştan gelen makamı tevekkül makamı olsa, tevekkül içinde sabır makamını talim edebilir. Tevekkülde sabrederek yine aynı amaca ulaşabilir.

71 İbn Acibe, *el-Bahru'l-medid*, 2/47, 3/497.

Sonuç

Bir makamın hakkını vermeden bir üst makama geçilemez kabulünden yola çıkarak klasik tasavvuf eserlerinden ve bazı işârî tefsirlerden örnekler vererek makamların yapısını incelemeye çalıştık. Bir makamın hakkını vermeden bir sonraki makama geçilemez denildiğinde makamlarla ilgili öncelik sonralık durumunun belirtildiği bir sıralama olmalıdır. İlk makamın hangisi olduğu, son makamın hangisi olduğu, arada kat edilen makamların hangileri olduğunu belirten bir sıralama yapılmış olması ve bu sıralamanın tasavvuf erbâbı arasında ittifakla kabul görmüş olması lazım gelmektedir. Klasik eserlerde böyle bir sıralama yoktur. Zira makamların kümülatif, üst üste konarak gelişen ve artan, iç içe geçmiş yapısı sıralama yapmaya engeldir. Makamlar birbirinin ya başı ya sonu ya da basamağıdır. Bu kümülatif ve helezon yapı tamamlandığında bütün makamlar yerli yerine oturmakta ve kemal bulmaktadır. Tam da bu nokta da şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: “Bütün makamların kemal bulduğu temel makam hangisidir?”

Kuşeyrî ve İbn Acîbe’ye ait işârî tefsirlerde konuyla ilgili yaptığımız araştırmada neredeyse bütün makamlarla ilgili “bu makam, makamların nihayetidir, seyrin nihayetidir, tarikatın zirvesidir, bütün makamları içine alan temeldir vs.” gibi açıklamalarla karşılaştık. Bu açıklamalar her makamın kişiyi maksada ulaştıran bir nihayet noktası olduğu sonucuna götürmektedir. O zaman kulun kendi manevi seyrinde nihayete ulaşabileceği, ilahî hakikat kapısını aralayabileceği temel makam hangisidir? Her makam herkes için aynı sonucu verir mi? gibi soruların cevabını aradık. Buna göre; her kulun yaratılışının alakalı olduğu bir makam vardır. O kul, cibilliyyetine mündemiç olan bu makam içinde bütün makamları ikmal ederek, yine aslî makamına dönmektedir. İnsan kendisini tanıdıkça temel/aslî makamının hangisi olduğunu anlayacak, bütün bu makamlar önüne açılacaktır. Bu temel içinde kul, ilahî huzurun eşiğine ulaşacak, yani Rabbini tanımaya başlayacaktır.

Kişinin temel makamı yaratılışında gizlidir. Kul, doğuştan gelen kan biliyetinin alakalı olduğu makam içinde kendine özel bir seyir izleyerek nihayetinde kendi asli makamına dönecektir. Bu durum “kulların nefesleri kadar makam vardır” sözünün manası hakkında da fikir vermektedir. Aynı zamanda “temel makam hangisidir?” sorusunun cevabını da kişiye özel kılmaktadır. Kul, aslî makamı içinde bütün makamları sülûk ettikten sonra yine aynı makamda karar kılarak maksuda ulaşacaktır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ibâs amme'stehere mine'l-ehâdis alâ elsi-neti'n-nâseşfü'l-hafâ*, thk. Yusuf b. Mahmud Ahmed. 2 Cilt. Dîmeşk: Mektebetü'İl mü'l-hadis, 2000.
- Dâye, Necmeddin. *Sûfilerin Seyri Mirsâdu'l-ibâd*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. Basım, 2013.
- Ebü Tâlib Mekkî. *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürîd ilâ makami't-tevhîd*. thk. Mahmud b. İbrahim b. Muhammed Rıdvânî. Kahire: Mektebetü Daru't-Turâs, 2001.
- Herevî, Hâce Abdullah Ensârî. *Kitâbu Menâzili's-sâirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî. *Menâzilû's-sâirîn Tasavvufta Yüz Basamak*. çev. Abdurrezzak Tek. İstanbul: Nizamiye Akademisi, 3. Basım, 2022.
- <https://www.dictionary.com/browse/cumulative> (Erişim 5 Nisan 2025)
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasan Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. thk. Mahmud Ahmed Mazi Ebu Azâim. Mısır, Mektebetü's-Segâfetü'd-Diniyye, 1974.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasan Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1996.
- İbn Acîbe, Ahmed. *el-Bahru'l-medîd fî tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân. 6 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1999.
- İbn Acîbe, Ahmed. *el-Bahru'l-medîd fî tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd-Kur'ân'ın Tefsiri ve Tasavvufta İşaretleri*. çev. Dilaver Selvi. 11 Cilt. İstanbul: Semerkand, 2012.
- İmam Gazzâlî, İhyâ-u Ulûmi'd-dîn, thk. Zeyneddin Irakî, 4 Cilt. Beyrut: Dar-u İbn Hazm, 2005.
- Kara, Mustafa. "Tasavvuf Kitabiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-i Aşere Gele-neği". *Dervişin Hayatı, Sûfinin Kelâmı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. thk. Arthur John Arbery. Bağdat: Beytül Verrâk, 2010.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 11. Basım, 2009.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâifu'l-işârât*. ed. Nuredin Âyid. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 2024.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *İlahî Kelâm'ın Sırları*. çev. Ekrem Demirli. 3 Cilt. İstanbul: Fikriyat Yayınevi, 2020.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. Şerîf. Kahire: Daru's-şâ'b, 1989.

- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Kübra, Necmüddin. *Tasavvufî Hayat*. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Muhasibî, Haris b. Esed. *er-Riâye li-hukukillah*. thk. Abdulkadir Ahmed Atâ. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Muslu, Ramazan. "Usûl-i Aşere, Tasavvufî Terbiye ve Ahlak". *Tasavvuf El Kitabı* Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. thk. Abdülhalim Mahmud-Abdubaki Sürûr. Bağdat: Darü'l-Kütübi'l-Hadis, 1960.
- Sühreverdî, Ebû Hafis. *Avârifü'l-maârif*, thk. Ahmed Abdurrahim Sâyh Kahire: Mektebetü's-Segâfetü'd-Diniyye, 2006.
- Tilimsânî, Affüddin. *Tasavvufta Haller ve Makamlar Menâzilü's-Sâirin Şerhi*. çev. Abdurrezzak Tek. İstanbul: Erkam Yayınları, 2024.
- Uludağ, Süleyman. "Makam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/409-410. Ankara, 2003.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kbalcı Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili III -Makam ve Marifet-*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 11. Basım, 2007.